

Simon Maljevac, Roman Kuhar, Alenka Švab

Tiha generacija: istospolno usmerjeni starejši

Starejši geji in lezbijke so ena od najbolj nevidnih socialnih skupin, saj doživljajo »dvojno nevidnost«: v zahodnih družbah, kislavi mladost, so nevidni kot starejši in kot starejši istospolno usmerjeni. Obstoječe raziskave kažejo na drugačno strukturo socialnih omrežij starejših istospolno usmerjenih oseb v primerjavi s starejšimi heteroseksualnimi osebami, doživljajo strah pred diskriminacijo v skrbstvenih aktivnostih in se – zaradi starosti – počutijo izključene tudi iz LGBT skupnosti, ki je, prav tako kot širša družba, opredeljena z mladostjo. Ta eksploratorna študija za slovenski prostor ugotavlja podobne trende: kot ključni problem se kaže trenje med posameznikovo stigmatizirano homoseksualno identiteto, ki jo starejši še vedno večinoma skrivajo, in LGBT skupnostjo, ki ni vključujoča za starejše istospolno usmerjene osebe. Namen raziskave je bil prepoznati ključne značilnosti vsakdanjega življenja starejših gejev in lezbijk v obdobju pred obstojem aktivizma v Sloveniji ter značilnosti današnjega položaja starejših gejev in lezbijk v LGBT skupnosti in širše v družbi.

Ključne besede: gej, lezbijka, LGBT, staranje populacije, razkritje, identiteta.

Simon Maljevac je sociolog, dolgoletni akter na področju LGBT in človekovih pravic v nevladnem sektorju. Kontakt: simon.maljevac@gmail.com.

Roman Kuhar je sociolog, redni profesor in raziskovalec na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Kontakt: roman.kuhar@ff.uni-lj.si.

Alenka Švab je sociologinja, redna profesorica in raziskovalka na Oddelku za sociologijo in Centru za socialno psihologijo Fakultete za družbene vede, Univerza v Ljubljani. Kontakt: alenka.svab@fdv.uni-lj.si.

Silent generation: older gays and lesbians

Older gays and lesbians are one of the most invisible social groups as they experience “double invisibility”: in Western societies that celebrate youth, they are invisible as older and as older homosexuals. Existing research shows a different structure of social networks of older gays and lesbians compared to older heterosexuals, it points to fears of discrimination in care activities and feelings of exclusion from the LGBT community, which, like society at large, is defined by youth. This exploratory study for Slovenia identifies similar trends, with the key problem being the tension between an individual’s stigmatized homosexual identity, which the elderly still mostly hide, and the LGBT community, which is not inclusive for older gays and lesbians. The purpose of the research was to identify key characteristics of everyday life of older gays and lesbians in the period before the existence of activism in Slovenia and the characteristics of the current position of older gays and lesbians in the LGBT community and society at large.

Key words: gay, lesbian, LGBT, aging population, coming out, identity.

Simon Maljevac is a sociologist, a long-standing activist in the field of LGBT and human rights in the non-governmental sector. Contact: simon.maljevac@gmail.com.

Roman Kuhar is a sociologist, professor and researcher at the Faculty of Arts, University of Ljubljana. Contact: roman.kuhar@ff.uni-lj.si.

Alenka Švab is a sociologist, professor and researcher at the Sociology department and Centre for Social Psychology, Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana. Contact: alenka.svab@fdv.uni-lj.si.

Uvod

Staranje populacije v zahodnih družbah je že nekaj desetletij dejstvo, ki ga ni mogoče spregledati. Starajoče se družbe so posledica podaljševanja življenjske dobe zaradi boljše zdravstvene oskrbe in večje kakovosti življenja pa tudi zaradi

demografskih razlogov, povezanih s trendi zmanjševanja rodnosti. Leta 2010 je bilo v Sloveniji 16,5 % starejših od 65 let, na ravni EU pa še skoraj odstotek več, deset let pozneje pa je delež te populacije v Sloveniji že 20,2 %, zato smo med državami z največjim deležem starega prebivalstva (Japonska je prva v svetovnem merilu, Italija in Nemčija pa v evropskem) (Statistični urad Republike Slovenije, 2020). Projekcije kažejo, da bo do leta 2060 tretjina prebivalcev Slovenije starejših od 65 let, zato ni presenetljivo, da se vse zahodne države srečujejo z izzivom, kako že danes, predvsem pa v bližnji prihodnosti zagotoviti primerno oskrbo starejših, še posebej tistih, ki so najranljivejši in potrebujejo posebno zdravniško, socialno in drugo oporo (Statistični urad Republike Slovenije, 2020).

Med družbeno najbolj skrite in zato tudi najranljivejše skupine starejših sodijo stare istospolno usmerjene osebe, še posebej v tistih okoljih, kjer so že vse življenje žrtve socialne izključenosti in diskriminacije zaradi spolne usmerjenosti,¹ zato se v številnih državah zahodnega sveta, najbolj ekstenzivno pa v ZDA, nevladne LGBT organizacije vse pogosteje ukvarjajo z vprašanjem staranja in skrbi za stare. S svojim delovanjem želijo reševati povsem spregledane probleme, ki jih doživlja ta skupnost.

Fredriksen-Goldsen (2016) na primeru ameriške populacije razlikuje med tremi živečimi generacijami istospolno usmerjenih posameznic in posameznikov. Nevidna generacija gejev in lezbijk je najstarejša še živeča starostna kohorta, ki se je rodila pred drugo svetovno vojno. Odraščala je v času, ko tako rekoč ni bilo javne razprave o homoseksualnosti, in o svoji spolni usmerjenosti najverjetneje nikoli ni javno spregovorila. Utišana generacija je odraščala v predstonewallskem času poznih petdesetih in prvi polovici šestdesetih let, ko je bila homoseksualnost medikalizirana in klasificirana kot duševna bolezen, generacija ponosa pa je odraščala v času intenzivnih družbenih sprememb in boja za človekove pravice istospolno usmerjenih v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja (Fredriksen-Goldsen, 2016).

Zaradi nekoliko drugačnega poteka razvoja gejevskega in lezbičnega gibanja v Sloveniji in zaradi relativne časovne bližine dekriminalizacije homoseksualnosti (1977) in začetka organiziranega gibanja (1984) bi lahko zapisali, da so generacije pred organiziranim gibanjem v Sloveniji označene hkrati z nevidnostjo in utišanostjo, ki ju začne razbijati šele LGBT gibanje sredi osemdesetih let. Fredriksen-Goldsen generacijo ponosa povezuje s stonewallskim uporom in poznejšimi paradami ponosa v sedemdesetih letih v ZDA, v Sloveniji pa je šele generacija ponosa tista, ki je odraščala po letu 2000, ko je LGBT skupnost v Sloveniji s paradami ponosa intenzivno vstopila v javni prostor. Pred tem so gotovo obstajali posameznice in posamezniki, med njimi predvsem akterke in akterji gibanja, ki so vidno vstopali v javni prostor, a za večino te generacije, kot je pokazala tudi naša raziskava, še vedno veljata

¹ Socialno izključene so številne marginalizirane skupine v družbi, med katere sodi celotna LGBTIQ+ skupnost. V članku se ukvarjamo zgolj z vprašanjem spolne usmerjenosti in identitetno skupino gejev in lezbijk. Druge identitetne skupine znotraj LGBTIQ+ skupnosti lahko doživljajo podobne izkušnje v starosti kot geji in lezbijke, gotovo pa tudi specifične, ki niso skupne celotni LGBTIQ+ skupnosti. Pri tem mislimo predvsem na transspolno skupnost, ki pogosto ostaja nevidna manjšina znotraj manjšine.

relativna nevidnost in tišina, le da sta manj posledica utišanosti, kot je veljajo za prejšnje generacije, pač pa bolj oblika spopadanja s stigmatom.

Zato je za slovenski družbeni prostor primernejša razdelitev na dve »identitetni kohorti«, kot ju predlaga Rosenfeld (2002). Prva so »stari stari«. Svojo homoseksualnost so ozavestili pred organiziranim LGBT gibanjem, a so zaradi odsotnosti pozitivnih podob in identitete kot take najverjetneje ponotranjili prevladujoče družbene interpretacije homoseksualnosti kot bolezenske in nezaželene. Vse to je negativno vplivalo tudi na njihovo samopodobo, saj je za to starostno kohorto značilno skrivanje svoje spolne usmerjenosti, to pa lahko v starejših letih povzroči večjo socialno izolacijo. Druga identitetna skupina so »mladi stari«. Gejevsko ali lezbično identiteto so prevzeli kot del svoje identitete. Ker so bili izpostavljeni družbenemu diskurzu o identitetnem ponosu, je večja verjetnost, da svoje spolne usmerjenosti ne skrivajo in da so intenzivneje vpeti v identitetne socialne mreže, opredeljene z neheteroseksualnostjo.

Cronin (2004) k temu dodaja še tretjo možno kategorijo, ki preči obe identitetni kohorti. Gre za tiste posameznike in posameznice – nekateri med njimi so bili tudi del našega vzorca – ki so gejevsko oziroma lezbično identiteto prevzeli v poznejših letih življenja, pred tem pa so bili vpeti v heteroseksualna partnerstva in družinska razmerja.

Raziskave o starejših istospolno usmerjenih osebah

Sodobne raziskave o starejših istospolno usmerjenih osebah, ki starost opredeljujejo z različnimi starostnimi mejniki, večinoma pa za starejše veljajo osebe po 50. letu starosti, se ukvarjajo predvsem z vprašanji etike skrbi, socialno oporo in skrbstvenimi razmerji ter njihovimi specifikami v primerjavi s starejšo heteroseksualno populacijo. Raziskave se ukvarjajo tudi s psihosocialnimi vidiki staranja in, ne nazadnje, s potrebami starajoče LGBT skupnosti (Fenkl, 2012). Večina teh raziskav je bila narejena v ameriškem družbenem prostoru, rezultate pa lahko povzamemo s tremi ključnimi ugotovitvami.

1. Socialna oporna omrežja starih istospolno usmerjenih oseb se razlikujejo od omrežij starih heteroseksualnih oseb predvsem po tem, da jih sestavljajo posamezniki in posameznice iz alternativnih družinskih skupnosti (družine izbire, prijateljske družine ipd.).
2. Oskrba in storitve za stare osebe temeljijo na heteronormativnosti, zato stare istospolno usmerjene osebe izražajo visoko stopnjo strahu pred diskriminacijo v zdravstvenih in drugih skrbstvenih institucijah.
3. Stare istospolno usmerjene osebe se zaradi starizma počutijo izključene iz LGBT skupnosti, ki je – tako kot večinska družba – pomembno opredeljena s favoriziranjem mladosti.

Trenutni položaj starih istospolno usmerjenih oseb je treba razumeti v širšem zgodovinsko-družbenem kontekstu in upoštevati, da so bili vse življenje zaradi spolne usmerjenosti izpostavljeni izključevanju, stigmati, nasilju, najstarejše generacije tudi medikalizaciji in kriminalizaciji. Vse to lahko pripomore k nastanku najrazličnejših duševnih težav, ki jih Meyer (2003) opisuje s konceptom »manjšinski stres«, torej z izkušnjami stresnih situacij, ki jih v druž-

bi povzročajo status seksualne manjšine in s tem povezani negativni odzivi večinske družbe.

Stigma, predsodki in diskriminacija ustvarjajo sovražno in stresno družbeno okolje, ki povzroča težave v posameznikovem duševnem zdravju. (Meyer, 2003, str. 674)

Guasp (2011) ugotavlja, da se prav po tem stari geji in lezbijki pomembno razlikujejo od preostanka iste starostne kohorte, saj so zaradi svoje spolne usmerjenosti lahko izgubili stik s primarno družino ali pa so ti stiki obremenjeni s stigmo in nerazumevanjem. Fredriksen (1999) meni, da je današnja generacija starih gejev zaradi epidemije virusa HIV in s tem povezane stigme v osemdesetih in devetdesetih letih pogosto izgubila stik z izvorno oz. primarno družino in da so jo nadomestili prijatelji in LGBT skupnost kot taka. Zato ne presenečajo rezultati tako rekoč vseh študij o starih gejih in lezbijkah (npr. Barker, Herdt in de Vries, 2006; Heaphy, 2009; Fenkl, 2012; Hawthorne, Camic in Rimes, 2020), ki kot ključno razliko med staro hetero- in homoseksualno populacijo navajajo, da heteroseksualne stare osebe kot primarne akterje socialne opore navajajo člane in članice svoje primarne (biološke) družine, istospolno usmerjene osebe pa pogosteje navajajo prijatelje, tudi nekdanje partnerje in partnerke ali pomoč posameznikov, ki so del organizirane lokalne LGBT skupnosti. Navzočnost prijateljev v socialni oporni mreži istospolno usmerjenih oseb, ki opravljajo klasične funkcije družinskih članov, je Weston (1991) imenovala »družine izbire« (families of choice), Dorfman idr. (1995) pa na podlagi raziskav med starejšimi istospolno usmerjenimi osebami v ZDA govorijo o fenomenu »prijateljskih družin« (friendship families).

Alternativne oblike družinskih skupnosti, kot so družine izbire ali prijateljske družine, so posledica ne samo neobstojećih ali kompliciranih odnosov gejev in lezbijk s primarno družino, pač pa tudi dejstva, da del starejše generacije istospolno usmerjenih oseb nima svojih otrok (Hawthorne, Camic in Rimes, 2020), po nekaterih raziskavah pa so tudi pogosteje samski v primerjavi s heteroseksualno populacijo (Guasp, 2011). Vse to sicer ne pomeni, da starejše istospolno usmerjene osebe nimajo stikov s primarno družino. Nekateri so vanjo vključeni zaradi skrbstvenih aktivnosti (npr. skrb za starše, vnuke, če jih imajo), čeprav so ti stiki lahko povezani tudi s skrivanjem spolne usmerjenosti. Shippy, Cantor in Brennan (2004) ob tem poudarjajo pričakovanje, da bodo prihodnje generacije starejših istospolno usmerjenih oseb bolj vpete v svoje primarne družine, saj družba kot taka postaja vse bolj vključujoča in manj nestrpna do neheteroseksualnosti, hkrati pa se tudi možnosti oblikovanja lastnih (istospolnih) družin za sodobne generacije občutno povečujejo.

Kljub omenjeni razliki raziskave praviloma ne nakazujejo, da bi bile starejše istospolno usmerjene osebe zaradi odsotnosti primarne družine in zaradi njene nadomestitve z družino izbire deležne manj socialne opore. Nekateri sicer poročajo o manjšem številu oseb v njihovi oporni mreži v primerjavi s heteroseksualnimi osebami (Green, 2016) ali o želji po več čustvene opore (Shippy, Cantor in Brennan, 2004). V teh primerih gre predvsem za skrb starih istospolno usmerjenih oseb, da svojih prijateljev in prijateljic, ki opravljajo

skrbstvene naloge, ne bi preobremenjevali. Hawthorne, Camic in Rimes (2020) zato v svojem pregledu raziskav vendarle dopuščajo, da so starejši geji in lezbijke deležni manj socialne opore, čeprav imajo primerljivo velike oporne mreže s heteroseksualnimi starimi osebami, le da te sestavljajo drugi akterji.

Cronin in King (2014) sta te ugotovitve pretresla skozi optiko Bourdiejevih (1984) in Putnamovih (1995) razprav o socialnem kapitalu in poudarila potrebo po prilagoditvi tega koncepta, saj sta ugotovila, da je tudi seksualnost dimenzija, s katero je opredeljen posameznikov socialni kapital. Ta je namreč, kot pojasnjuje Bourdieu (1984), oblika povezav, ki jih posamezniki uporabljajo, da ohranjajo ali dosegajo določen družbeni položaj. Pomembno je tudi Putnamovo (1995) razlikovanje med dvema vrstama socialnega kapitala: povezovanje (*bonding*) je oblika tesnih povezav znotraj določene skupine, premoščanje (*bridging*) pa označuje povezave med skupinami v družbi.

V primeru povezovanja kot oblike socialnega kapitala je pri starih istospolno usmerjenih osebah treba upoštevati njihovo biografijo, spol in socialno-ekonomski status, saj vse to vpliva na ta kapital. Pri tem Cronin in King (2014) mislita predvsem na razlike znotraj gejevske in lezbične skupnosti. Posameznikov socialno-ekonomski položaj gotovo lahko vpliva na to, koliko je nekdo vključen v LGBT skupnost, saj je od ekonomskih virov odvisno, ali ima dostop do (vse bolj komercializiranih) aktivnosti te skupnosti. Na vključenost oz. izključenost vplivajo tudi drugi biografski dejavniki, npr. invalidnost ali bolezensko stanje, kar posameznika lahko izključuje iz teh omrežij. Tudi spol (in starost) imata podoben vpliv, če je LGBT skupnost usmerjena predvsem na geje, mlade in podobno.

Še večja težava je premoščanje kot oblika socialnega kapitala, saj raziskave kažejo, da starejše istospolno usmerjene osebe doživljajo (vsaj posredno) diskriminacijo v zdravstvu in socialni oskrbi prav zato, ker sta ta družbena sistema še vedno zelo heteronormativna. To je tudi ključna naslednja ugotovitev, ki se pojavlja v večini raziskav o starih gejih in lezbijkah: sodelujoči izražajo visoko stopnjo strahu pred diskriminacijo pri servisnih storitvah, predvsem v zdravstvenih institucijah, a ne samo v njih. Gre za trdovratnost t. i. heteroseksualne predpostavke² (Clover, 2006), ki istospolno usmerjenim preprečuje razkritje svoje prave identitete. Strah ali pričakovanje diskriminacije je dejavnik, ki pripomore k temu, da se starejše istospolno usmerjene osebe pozneje odločijo za iskanje zdravstvene pomoči oziroma se ne razkrijejo pred zdravstvenim osebjem zaradi strahu pred diskriminacijo, čeprav bi prav informacija o spolni usmerjenosti lahko pomembno vplivala na zdravljenje (Hawthorne, Camic in Rimes, 2020; Altman, 1999). Zato ni presenetljiva ugotovitev tistih študij (Grossman, D'Augelli in Hershberger, 2000; Grossman, D'Augelli in O'Connell, 2001), ki ugotavljajo, da so starejše istospolno usmerjene osebe zadovoljnejše s socialno oporo oseb, ki vedo za njihovo spolno usmerjenost.

Tretji sklop ugotovitev dosedanjih raziskav o starejših istospolno usmerjenih osebah pa se nanaša na njihovo izključenost iz LGBT kulture in skupnosti, ki

² Clover z izrazom heteroseksualna predpostavka označuje različne vidike vsakdanjega življenja, v katerih je heteroseksualna usmerjenost samodejno pričakovana in izpeljana iz binarnega spolnega reda. Osebe moškega spola so tako brezpogojno in že vnaprej obravnavane kot seksualno zainteresirane za osebe ženskega spola in obrnjenno.

sta pogosto zaznamovani s favoriziranjem mladosti. Raziskave sicer poudarjajo pomembnost vključenosti v LGBT skupnost tudi v starejših letih, saj to preprečuje socialno izolacijo in zagotavlja socialno oporo. Ta je namreč povezana s pozitivnimi zdravstvenimi vidiki starejših oseb, to pa vključuje tako telesne kot duševne dimenzije zdravja. Tisti, ki so deležni te opore, v povprečju kažejo višjo stopnjo zadovoljstva s svojim življenjem (Gabriel in Bowling, 2004).

Nasprotno pa raziskave, ki se ukvarjajo z izključenostjo starejših gejev in lezbijk iz mladostno usmerjene LGBT kulture, kažejo na psihološke težave starih gejev in lezbijk (Dorfman idr., 1995; Quam in Whitford, 1992; Whitford, 1997). Zaradi izključenosti lahko doživljajo depresijo, družbeno izolacijo in težave pri sprejemanju starosti. Frost (1997), na primer, ugotavlja, da kontinuirana izpostavljenost negativnim stereotipom o starih gejeh, ki se pojavljajo v LGBT skupnosti in v družbi na splošno, vpliva na posameznikovo samozavest in samopercepcijo in ustvarja pričakovanje, da v starosti ne bodo deležni pozornosti in ljubezni. Blando (2003) ob tem pojasnjuje, da je nevidnost starejših gejev in lezbijk delno res povezana z usmerjenostjo LGBT skupnosti na mladost, delno pa tudi z družbo kot tako, ki prav tako stigmatizira starost. Gre torej za dvojno nevidnost oziroma dvojno skritost. To pomeni, da so starejše istospolno usmerjene osebe med najmanj vidnimi znotraj že tako nevidne družbene skupine starejših.

Čeprav se število raziskav o starih istospolno usmerjenih osebah v zadnjih letih povečuje, večina nastaja v ameriškem družbenem prostoru. Metodološke omejitve teh raziskav so povezane z dostopnostjo te skrite socialne manjšine, saj vključujejo predvsem belske, bolj izobražene posameznike in posameznice z višjimi prihodki in boljšim duševnim zdravjem, kot to velja za splošno (ameriško) populacijo. Ugotovitve teh raziskav so sicer indikativne in lahko pomagajo pri oblikovanju ustreznih politik, vsekakor pa potrebujemo tudi lastne raziskave, umeščene v lokalne družbene, politične in kulturne kontekste.

Stanje v Sloveniji

V Sloveniji imamo redke projekte LGBT nevladnih organizacij, ki se posebej ukvarjajo s starejšimi istospolno usmerjenimi osebami. Nekaj takšnih poskusov je sicer bilo, večjo pozornost pa bo ta tema v prihodnje dobila verjetno tudi zaradi staranja prve in druge generacije LGBT aktivistk in aktivistov, ki ostajajo aktivni družbeni akterji in akterke na področju zagotavljanja enakosti in spoštovanja človekovih pravic.³ Prva »aktivistična generacija« iz osemdesetih let 20. stoletja, torej generacija, ki velja za začetnico LGBT aktivizma v Sloveniji, je danes v šestem desetletju svojega življenja, sledi pa jih druga generacija, ki

³ Večina dosedanjih dogodkov, specifično namenjenih starejši LGBT populaciji, je temeljila na poskusih vzpostavitve prostorov druženja med starejšimi LGBT osebami v Sloveniji. Zdaj društvo Legebitra v okviru svojega programa, namenjenega starejšim odraslim, občasno organizira družabna srečanja za starejše (Legebitra, 2021), na društvu DIH pa poteka »Podporni program za LGBT-starejše«, ki vključuje več aktivnosti (DIH, 2021a). V zadnjem obdobju so LGBT+ organizacije v Sloveniji organizirale tudi dva strokovna posveta o tej temi: »Položaj LGBT-starejših v Sloveniji« (Majerhold, 2017) in »Izzivi LGBT 50+ v Sloveniji« (DIH, 2021b). Društvo DIH je v okviru teh aktivnosti izvedlo tudi spletno anketo o potrebah LGBT 50+ v Sloveniji.

je v skupnost stopila v devetdesetih letih in se počasi približuje petdesetemu letu starosti ali ga je že dosegla.

Podobno lahko ugotovimo tudi za raziskovalne projekte. Čeprav je (sociološki) raziskovalni interes za starejše v Sloveniji, še posebej z vidika oskrbe, opazen že daljše obdobje, v zadnjih letih pa se tudi razširja (npr. Filipovič Hrast, Hlebec in Kavčič, 2012; Filipovič Hrast, Hlebec in Rakar, 2020; Gerdina, 2020; Hvalič Touzery 2014; Leskošek, 2017; Šadl in Hlebec, 2018), v Sloveniji za zdaj še nimamo celostne sociološke ali interdisciplinarne raziskave o položaju starejših LGBT oseb pri nas. Poleg raziskav, ki nastajajo v okviru aktivističnega delovanja, znotraj sociološkega področja raziskovanja vsakdanjega življenja obstajajo raziskave vsakdanjega življenja gejev in lezbijk (Švab in Kuhar, 2005; Kuhar in Švab, 2014), raziskave o istospolnih družinah (Sobočan, 2009; Zaviršek in Sobočan, 2012) in tudi raziskave o vsakdanjem življenju nebinarnih in transspolnih oseb (Perger, 2019). Precej manj je znanega o starejših generacijah, ki so živele pred nastankom organiziranega gibanja in tudi pred obstojem identitetnih označevalcev gej/lezbijka, ki jih je dodobra razvilo šele aktivistično gibanje. Nekaj takšnih naracij je zbranih v knjigi *Grmade, parade in molk* (Mozetič, 2015), v poskusih rekonstrukcije mest srečevanj istospolno usmerjenih posameznikov v Ljubljani v času pred organiziranim gibanjem (Kuhar, 2014) in v analizi sodnih spisov o kriminalizaciji homoseksualnosti v času po drugi svetovni vojni (Takács, Kuhar in Tóth, 2017), vendar pa se nobena od navedenih študij ne ukvarja posebej s starejšimi geji in lezbijkami in njihovimi potrebami v starosti.

V članku predstavljamo rezultate prve kvalitativne raziskave o starejših gejih in lezbijkah v Sloveniji. Raziskava je bila eksploratorne narave, saj predhodnih podatkov ni bilo na voljo.

Metodologija in potek raziskave

Raziskovanje položaja starejših gejev in lezbijk v Sloveniji je še nerazvito. Največja omejitev v raziskovanju je izjemno težka dostopnost ciljne skupine, kot se je pokazalo tudi v naši raziskavi. Mnogi med njimi tudi danes niso razkriti, ne želijo sodelovati oz. je do njih tudi zaradi nepovezanosti z LGBT skupnostjo težko dostopati. To gotovo velja še posebej za tiste, ki ne živijo v urbanih središčih, pa tudi za te, ki živijo v mestih, velja, da praviloma niso vpeti v LGBT skupnost.

Podatki v študiji⁴ so bili zbrani z eksploratorno kvalitativno metodo polstrukturiranih poglobljenih intervjujev s starejšimi geji in lezbijkami, ki so bili izvedeni v drugi polovici leta 2011 ter prvi polovici leta 2012 v Ljubljani. Namen raziskave je bil identificirati ključne značilnosti vsakdanjega življenja

⁴ Raziskava je bila izvedena v okviru »Programa za istospolno usmerjene starejše« (2010–2012), ki ga je financirala Mestna občina Ljubljana, izvajal pa DIC Legebitra. Intervjuje je izvedel soavtor članka, Simon Maljevac, razen intervjuja, ki je bil ob soglasju sogovornika v skrajšani obliki objavljen v reviji *Narobe* (št. 18/19, oktober 2011) in ga je izvedel Roman Kuhar. Vsa imena, razen ime osebe, katere intervju je bil objavljen, so izmišljena. Odgovori so zapisani v knjižnopogovorni obliki slovenskega jezika.

starejših gejev in lezbijk v obdobju pred obstojem organiziranega LGBT gibanja in značilnosti današnjega vsakdanjega življenja in položaja starejših gejev in lezbijk v LGBT skupnosti, v njihovem socialnem okolju in širše v družbi. Fokus je bil usmerjen tudi v oceno prihodnosti ter identifikacijo potreb starejših gejev in lezbijk.

Rekrutacija intervjuvancev je potekala prek organiziranih mest za srečanje LGBT oseb v Ljubljani, prek spletnih strani, osebnih poznanstev pa tudi z distribucijo letakov v domovih za starejše in zdravstvenih domovih. Zaradi težavne dostopnosti skrite socialne skupine starejših gejev in lezbijk je bilo izvedenih le deset intervjujev, vendar so bile njihove naracije v marsičem podobne, tako da lahko ocenimo, da smo se v vsaj določenih vidikih približali točki saturacije. Intervjuji so trajali od 40 minut do ure in pol. Sodelovalo je osem moških in dve ženski. Štiri osebe so bile mlajše od šestdeset let, šest oseb pa je bilo starejših. Najmlajša oseba je bila stara 50 let, najstarejša pa 66. Šest naših sogovornikov je bilo poročenih v heteroseksualni partnerski zvezi in imajo biološke otroke.

V nadaljevanju predstavljamo izbrane rezultate raziskave v dveh tematskih sklopih: prvi se nanaša na razumevanje homoseksualnih občutij v času pred organiziranim gejevskim in lezbičnim gibanjem v Sloveniji, drugi pa obravnava položaj starejših gejev in lezbijk v današnjem obdobju s pogledom na prihodnje potrebe.

Preteklost

Starejši geji in lezbijke so odraščali v okolju, v katerem se o spolni usmerjenosti ni razpravljalo, tema je bila tabu, zavita v številne predsodke, mnogi so homoseksualnost razumeli kot bolezen. Nenormativne seksualne identitete, če so jih posamezniki in posameznice sploh prevzemali kot lastne, so bile oblikovane v kontekstu skrivanja, strahu pred razkritjem in posledicami v bližnji in širši okolici. Naši respondenti se prvega zavedanja istospolne usmerjenosti spominjajo predvsem v povezavi s potrebo po skrivanju in potlačevanju teh občutij. Nekatere je to vodilo v osamljenost in socialno izolacijo.

Zavedal sem se že v osnovni šoli, a mislil, da bo to minilo. Nato je to postalo malo bolj zoprno. Čudno se počutiš, ves čas skrivanje, pa paziti moraš na to. Boleča zadeva, zelo zoprna. Zaposlen sem bil z različnimi stvarmi, tako da sem sebe še kar dobro prenašal. Veliko sem se ukvarjal s športom, tako da sem tudi fizično lažje prenašal to samozatajevanje. (Mirko, 52)

To (istospolno željo, op. a.) sem čutila že prej, v osnovni šoli, ampak moji doma so bili zelo verni in so večkrat tudi omenili, da je to nekaj grdega. Bala sem se, da bom kaznovana. Po srednji šoli sem bila zmedena, nekaj vmes sem bila. Sama nisem vedela, kdo sem v smislu spolne identitete. Vse bolj sem se zapirala vase in tako sem izgubila še tisti krog, ki sem ga imela prej, pa še ta ni bil ne vem kaj. (Vesna, 50)

Opaziti je, da starejša generacija intervjuvancev, ki je odraščala v predaktivističnem obdobju, za izražanje spolne usmerjenosti oz. identitete ne uporablja danes razširjenih izrazov, kot sta gej oziroma lezbijka. Del stigmatizacije

neheteroseksualnosti je bil torej tudi v nemoči izrekanja ali v neobstoju pozitivnih oznak in poimenovanj. Odsotnost identitetnih izrazov v predaktivističnem obdobju je bilo v naših intervjujih zaznati v obliki neubesedenosti identitete oziroma manjku jasnih identitetnih izrazov. Respondentke in respondenti so pogosto uporabljali posredne, nadomestne izraze, na primer »to«, »naš«, »takšen« ... Podobno večina ni govorila eksplicitno o partnerju oziroma partnerici, temveč največkrat o »prijatelju«, »prijateljici« ali »kolegu«, »kolegici«. V širšem kontekstu je vse to povezano tudi s strategijami poudarjanja heteroseksualnosti, s čimer naj bi prikrili lastno spolno usmerjenost.

Tudi on je bil seveda »naš«. No, leta pozneje sva se potem slučajno srečala in takrat je priznal, da je on tudi »takšen«. Besede gej takrat še ni bilo. Nič. Samo »A ti si tudi to? A ti si tudi naš?« Kot žaljivka je obstajala beseda peder, ampak te besede nihče ni hotel slišati, niti je nismo uporabljali. To je bilo takrat predvsem sramotno dejanje. Na zunaj smo vsi hoteli biti »pravi moški«. Med nami pa smo bili tisto, kar smo pač bili. Nekateri so, recimo, v naši družbi govorili tudi na žensko. Ampak to samo tisti, ki so bili bolj feminilni. (Rafael, 66)

Širša družbena percepcija homoseksualnosti v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja je zelo določala razkritje, ki je v preteklosti potekalo na povsem drugačen način kot danes, ko se pomemben del ali večina gejev in lezbijk razkrije prijateljem, družini in v drugih bližnjih socialnih okoljih že v najstniškem obdobju oz. v zgodnji odraslosti (Kuhar in Švab, 2014). Zdi se, da je bilo načrtovano razkritje pri starejših, sploh v družini, v času odraščanja, precejšnja redkost. Nekateri intervjuvanci so celo argumentirali, da se jim ne zdi pomembno, da je okolica seznanjena z njihovo spolno usmerjenostjo.

Informacija o spolni usmerjenosti osebe je bila posredna. To so naši intervjuvanci izražali v mnenju, da drugi »vedo zanje«, čeprav o tem nikoli niso eksplicitno spregovorili. Razkritje, če že, torej ni potekalo kot eksplicitno (in načrtovano) dejanje, temveč bolj implicitno oziroma neizrečeno v obliki domnevanja, razen če domneva ni bila nato zastavljena kot konkretno vprašanje.

Zdaj sem že več let ločen. Ampak v času, ko sem spoznal kolega, s katerim sem potem bil skupaj kar nekaj časa, sem povedal ženi. No, ona je v bistvu izvedela in jaz sem ji priznal. Moj prijatelj je bil sicer poročen in ni nič povedal doma. (Ivan, 63)

Tamala (moja hči, op. a.) sumi. Enkrat mi je rekla: »Potem si pa enega tipa nabavi«, tako da po mojem nekaj ve. Možno, da ji je kdo rekel. (Viktor, 60)

Tudi pri starejših je torej obstajal t. i. prozorni klozet (Švab in Kuhar, 2005), socialna situacija, v kateri bližnji vedo za spolno usmerjenost posameznika oziroma posameznice, a se o tem ne govori. Razlika med starejšimi in mlajšimi generacijami je v tem, da se prozorni klozet pri starejših oblikuje kot tiho sprejemanje, ki ni nujno posledica eksplicitnega razkritja, temveč samo neizgovorjene seznanjenosti z istospolno usmerjenostjo družinskega člana, pri mlajših generacijah pa prozorni klozet praviloma sledi eksplicitnemu razkritju pred starši oz. v družini. Starejše generacije so svojo spolno usmerjenost veliko verjetneje skrivale pred starši in se je razkritje zgodilo šele v lastni družini, torej pred zakoncem oz. partnerjem in njunimi otroki. Iz pogovorov je bilo moč

razbrati, da so nekateri razkritje razumeli kot egoistično dejanje, ki bi lahko škodilo ljudem, pred katerimi bi se razkrili, zato tega niso storili, saj je bila s homoseksualnostjo povezana visoka stopnja stigme.

Nisem se razkril, ker so bili starši dobri do mene. Moja mama je bila izredno izobražena, dobro smo se razumeli, vse je bilo v redu. Ne vem, malo te je strah, ne bi se zdaj razkril. Zdaj je že dve leti pokojna in tista zadnja leta sem ji hotel prihraniti kakšno skrb. Saj veste, kakšne so mame. Skrbelo bi jo, kaj bo, »aids boš dobil, pa kje so otroci, a se ne boš poročil, bom brez vnukov«. (Mirko, 52)

Nekateri starejši geji in lezbijke tudi danes zaradi različnih razlogov ostajajo nerazkriti in živijo nekakšno dvojno življenje, ki lahko prinaša velike pritiske in duševne stiske. Te so nekateri doživljali že v času odkrivanja svojih istospolnih občutij in pomoč iskali pri psihiatrih. Nekateri so ob tem naleteli na razmeroma napredno razumevanje homoseksualnosti, zunaj okvirov duševnih motenj, kar je bil del uradne doktrine psihiatrične znanosti še do srede sedemdesetih let.

Zaradi tega (homoseksualnosti, op. a.) sem šel nato k psihiatru v Ljubljani in mu vse povedal, tudi to, da sem gej. Rekel je: »Tovariš, hvala bogu je vse skupaj minilo brez hujših posledic. Dal vam bom tablete, ki vas bodo samo pomirile, vaša rešitev pa je v vas samih. Ne se zapirati vase, ampak pojdite ven med 'vaše ljudi'.« (Rafael, 66)

Podobno kot posameznikova identiteta je bilo tudi vzpostavljanje partnerskih razmerij označeno s skrivanjem in tveganjem pred razkritjem, ki je imelo lahko za večino nerazkritih zelo negativne posledice. V predaktivističnem obdobju so bila spoznavanja omejena oz. vezana na prijatelje, časopisne oglase in tako imenovane »štrik place«, kot so parki, kopališča, savne in podobno (Kuhar, 2014). Tisti, ki so imeli svojo socialno mrežo, so se srečevali tudi v zasebnih stanovanjih ali na potovanjih v tujini. Oglasi, objavljeni v časopisih, so bili pisani diskretno in so samo posredno sporočali interese avtorjev oziroma avtoric.

Sama sem našla svojo partnerko preko oglasa v časopisu. Takrat si vedel, kakšen oglas iščeš. Sama sem v oglasu zapisala, da iščem prijateljico za druženje in preživljanje skupnega časa. (Marija, 54)

Jaz sem tega mojega kolega spoznal v savni in potem sem bil z njim. Videla sva se predvsem pri meni, pa potovala sva, tako z avtom po Italiji, Španiji, Grčiji, v Barcelono sva velikokrat šla. (Peter, 64)

Prej, ko sem bil še poročen, sem iskal vse sorte veze, se skrival, seveda, ker to je bilo vse na skrito. (Pavel, 65)

Vse opisano skrivanje ni bilo neposredno povezano zgolj s stigmo, ki je bila pripeta homoseksualnosti, pač pa tudi s strahom pred potencialnim nasiljem. Kar zadeva prepoznavanje nasilja, se je v intervjujih pokazalo, da percepcija nasilja pri starejših gejih in lezbijkah obsega navadno zgolj fizične oblike nasilja, psihičnega pa ne. Podobno velja za prepoznavanje različnih oblik diskriminacije, npr. izgube službe zaradi spolne usmerjenosti.

Tudi mene so enkrat napadli za bencinsko črpalko. Delal sem se, kot da grem iz Bežigrada proti železniški postaji. Kar naenkrat zagledam tam dva, pa tam dva. Nisem imel kam zbežati. »Kaj delaš,« je rekel eden od

njih. »Grem na postajo. Kaj hočeš?« »Prekleti peder hudičev,« je rekel in me udaril s palico po grlu, tako da sem bil tri tedne brez glasu. Od takrat ne dosežem več tenorja, ki sem ga prej pel. Jaz sem po udarcu začel bežati in vpiti. No, oni so se pa tudi razbežali. (Rafael, 66)

Bila sem zelo pridna, delovna in to je nekaterim sodelavcem šlo v nos. Šefu so povedali (da sem lezbijka). Ta je odreagiral tako: »Fuj, v firmi pa tega že ne morem imeti!« In to kljub temu, da sem dobro delala. To sem doživela na več koncih. (Vesna, 50)

Sedanjest

Druženje je v današnjem času za naše intervjuvance omejeno na obstoječe socialne prostore za istospolno usmerjene, ki so redki. Kot pomanjkljivost teh prostorov so intervjuvanci omenjali predvsem to, da v njih prevladujejo mladi. Za starejše ima to določene omejitve, saj z mladimi ne najdejo nujno skupnih točk.

V Tiffanyju je bolj mlajša generacija. Kakšnih 70 % je mladih, 25 % je srednjih, 5 % so pa kakšni kapniki, taki starejši. Ja, mlajših je dosti več. (Mirko, 52)

Podobno kot v tujih raziskavah so tudi naši intervjuvanci poročali, da se v (LGBT) okoljih, ki so fokusirana na mlade, ne počutijo dobro, in to velja tako za fizične kot virtualne prostore. Naši sogovorniki namreč uporabljajo internet za spoznavanje potencialnih partnerjev oziroma partnerk, vendar je tudi ta proces – kljub več možnostim kot v preteklosti – otežen, predvsem zaradi družbenih pravil oziroma pričakovanj glede starosti. Dodaten element izključenosti je povezan s tem, da se ne počutijo nujno del širše LGBT skupnosti v Sloveniji in da »scenske prostore« razumejo kot »ne-njihove«, kot zelo zaprte, ali pa doživljajo nelagodje ob ideji povsem razkritega druženja z drugimi geji in lezbijkami, saj – rečeno z Fredriksen-Goldsen (2016) – ne pripadajo »generaciji ponosa«. V primerjavi z današnjimi mlajšimi generacijami gejev in lezbijk, ki so občutno bolj povezani z LGBT sceno, intervjuvanci sicer današnjo sceno poznajo, vendar bolj informativno.

Kar izvem, je tisto, kar prečitam na internetu. Odkar sem v penziji, imam več časa, tako da kdaj pogledam tudi take stvari. (Janez, 65)

Zelo malo poznam. Vem, da obstaja Legebitra, aktivnosti pa zelo malo poznam. (Pavel, 56)

Enkrat sem šla tja na eno dejavnost, ampak so bili že nekako zaključena skupinica, pa se nisem mogla vklopiti. Zdaj je pa še to problem, ker sem prestara. Sem bila že takrat, ko sem se začela vklapljati (na LGBT sceno, op. a.). Meni je zdaj težko priti. (Vesna, 50)

Redko grem v Tiffany. Malo grem pogledat, le toliko, da grem malo med ljudi. (Viktor, 60)

Pri starejši generaciji intervjuvancev je pogosteje, da so bili v preteklosti v heteroseksualnih odnosih oz. v zakonski zvezi, danes pa so razvezani in živijo bodisi sami bodisi v istospolni partnerski skupnosti. Med njimi pa je pri tistih, ki imajo

družino in se s svojimi odraslimi otroki dobro razumejo, strah pred prihodnostjo manjši. Po drugi strani so tisti, ki živijo brez partnerja oz. sami, bolj izpostavljeni skrbi glede njihove prihodnosti. V naših intervjujih ni bilo zaznati eksplicitnega strahu pred prihodnostjo, pač pa zaskrbljenost in zavedanje, da se bodo morda kot starejši počutili osamljene in bodo prepuščeni samim sebi.

Živim v hiši in na vrhu imam svoje stanovanje. Spodaj je sin z družino, ker je že poročen, pa dve vnukinji sta doma; imam še dva vnuka, tako da imam za seboj že kar naraščaj. Imam še enega sina, ki pa še nima otrok. O vsem tem se ne pogovarjamo, ampak ne čutim zadržkov ali kaj takega. (Pavel, 65)

Mislím, strah me ni, ne – vsaj zdaj še ne – ampak vidim na vidiku težave. Dokler bom imel še brata – dokler bova živela skupaj in se dobro razumela, bo vse v redu. Če si pa enkrat sam, starejši kot 70 let, takrat si pa bogi, če ne moreš več skrbeti zase, pa še kakšna bolezen pride zraven. (Mirko, 52)

Naše intervjuvance smo ob koncu pogovora vprašali tudi, kakšni programi in projekti nevladnih organizacij bi jih zanimali in bi pritegnili njihovo pozornost. Dobili smo zelo različne odgovore. Nekateri so menili, da so ključni programi, ki bi starejše geje in lezbijke pritegnili z vsebino, vendar ne bi bili organizirani zgolj zanje. Posebej so omenjali filmske in druge kulturne prireditve. Zaradi generacijskih razlik v interesih se nekaterim zdi boljša rešitev ponudba različnih vsebin kot pa vnaprejšnja segregacija dejavnosti po starosti. Nekateri drugi, nasprotno, nimajo posebnih pričakovanj. Ker do zdaj niso bili vključeni v LGBT skupnost, si ne predstavljajo, da bi to počeli v prihodnosti. Tretji so razmišljali o možnosti posebnih fizičnih prostorov, delov mest, kjer – po vzoru zahodnih »gejevskih sosesk« – živi celotna LGBT skupnost, samozadostna in pravzaprav ločena od preostale družbe. Vendar pa, priznavajo, bi bilo to možno v res velikih urbanih središčih, ki pa jih v Sloveniji ni.

Razprava in sklep

Naša eksploratorna raziskava med starejšimi geji in lezbijkami ima več omejitvev, predvsem v povezavi z majhnim vzorcem, ki geografsko sega na področje Ljubljane in bližnje okolice. V našem vzorcu je tudi precej manjša vidnost žensk v primerjavi z moškimi, to pa lahko pomembno vpliva na rezultate, če upoštevamo spolno zaznamovanost socialnega kapitala in s tem povezanih vprašanj socialne izolacije in socialnih omrežij. Upoštevaje te omejitve in izhajajoč iz intervjujev, ki smo jih opravili, lahko ugotovimo, da geji in lezbijke v petdesetih in prvi polovici šestdesetih let svoje starosti staranja še ne prepoznajo kot problema. Na starost ne gledajo skozi problemsko optiko razmišljanja – niti v pomenu specifičnih potreb starejših gejev in lezbijk niti v pomenu ponudbe programov oziroma dejavnosti znotraj LGBT scene in nevladnih organizacij. Delno je morda to povezano s tem, da naši intervjuvanci še niso dosegli visoke starosti in o prihodnjih problemih še ne razmišljajo ali pa jih vidijo bolj na splošno v pomenu siceršnjih težav, ki jih prinaša starost. Ob tem ni zanemarljivo dejstvo, da imajo nekateri vsaj delno oporo med družinskimi člani oz. v širšem sorodstvu in zato niti niso, vsaj ta hip, v skrbeh glede starosti.

Pomenljiva, a ne povsem nepričakovana je tudi neprepoznavnost pomena in dejavnosti nevladnih organizacij pri opori starejših gejev in lezbijk. Delno bi jo lahko pripisali temu, da starejši geji in lezbijke praviloma (tudi zaradi nerazkritosti in odraščanja v predaktivističnem obdobju) niso bili nikoli vpeti v LGBT sceno oziroma v programe nevladnih organizacij ali pa so bili vanje vpeti zelo obrobno. To pomeni, da je bila njihova identifikacija s skupnostjo v življenjskem poteku zelo majhna ali pa sploh ni obstajala. Prav zato so si naši intervjuvanci svoje socialne mreže v življenju praviloma izoblikovali zunaj skupnosti in je tudi v sedanosti oziroma ko razmišljajo o svoji prihodnosti, ne vidijo kot oporne oziroma pomembne v njihovem življenju. Iz pripovedi je zaznati predvsem percepcijo, da LGBT sceno vidijo kot sceno mlajših generacij ali pa so na njej doživeli negativne izkušnje, povezane s starizmom.

K temu gotovo pripomore tudi to, da nevladne organizacije starejših gejev in lezbijk večinoma še niso prepoznale kot dela skupnosti, čeprav na tem področju v zadnjih letih nastajajo različne pobude. V tem pogledu smo v Sloveniji šele v začetni fazi razmišljanja o problemih staranja, vključevanja in opore starejših istospolno usmerjenih oseb pa tudi zavedanja, da so oz. bodo zaradi spolne usmerjenosti bolj izpostavljeni določenim tveganjem, tako splošnim, ki so značilna za vse starostnike (podpora, pomoč, skrb za stare, socialna izolacija, revščina itn.), kot specifičnim (skrivanje spolne usmerjenosti, diskriminacija in nasilje zaradi spolne usmerjenosti ipd.).

Kaj rezultati naše raziskave pomenijo za akterke in akterje različnih skrbstvenih aktivnosti? Zdi se, da je ključno razumevanje zapletenega odnosa med posameznikovo homoseksualno identiteto, njegovo (ne)vpetostjo v LGBT skupnost in umeščenoostjo v širši družbeni prostor. Posamezniki in posameznice, ki so odraščali v času pred organiziranim LGBT gibanjem in nikoli niso bili aktivni del te skupnosti, svojo spolno usmerjenost umeščajo nekje med funkcionalnim skrivanjem te informacije in delnim razkritjem v določenih manjših okoljih. To pomeni, da bodo v odnosu do skrbstvenih služb, tudi do zdravstvene oskrbe, najverjetneje skrivali svojo spolno usmerjenost in o njej ne bodo pripravljani razpravljati, tudi če bi te službe vzpostavile varen prostor za razkritje. Pomikanje v klozet ali vsaj v prozorni klozet v teh družbenih sferah se zdi najverjetnejši scenarij. Še več: glede na dolgotrajno stigmo, s katero je živela ta generacija starejših gejev in lezbijk, bi odkrito razpravljanje o posameznikovi spolni usmerjenosti lahko povzročalo nelagodje prav pri tej skupini starejših.

Po drugi strani se bodo skrbstvene službe sočasno srečevale tudi že s starejšimi pripadniki in pripadnicami »generacije ponosa«, pri katerih bo istospolna usmerjenost transparentna in ne bo privolila v heteronormativne vzorce delovanja. Za akterje in akterke skrbstvenih aktivnosti za starejše, tudi socialne delavke in delavce, to pomeni zapleteno situacijo, v kateri bo potrebna visoka stopnja senzibiliziranosti za različne spolne usmerjenosti, hkrati pa tudi razumevanje, da je za starejše generacije odkrita razprava o spolni usmerjenosti lahko neproduktivna.

McFarland (McFarland in Sanders, 2003) ob tem posebej omenja prav vlogo socialnih delavk in delavcev, ki morajo kot zaupniki starih istospolno

usmerjenih oseb biti ne samo senzibilizirani za vprašanje nenormativne spolne usmerjenosti, pač pa tudi skrbeti, da bodo različne (zdravstvene) službe enakovredno obravnavale istospolno usmerjene osebe in njihove istospolne partnerje. Naša raziskava je pokazala na določeno nelagodje ob imenovanju teh partnerjev (»prijatelj«, »kolega«), vendar je neprepoznanje teh partnerjev v skrbstvenih aktivnostih lahko izgubljena priložnost, saj imajo ti partnerji v vlogi podpornikov v postopku zdravljenja pomembno vlogo, lahko pa so v teh postopkih povsem izključeni in nevidni, če obstaja strah pred razkritjem, delo v institucijah pa temelji na nereflektirani heteroseksualni predpostavki.

Skrbstveni delavke in delavci bodo torej morali iskati ravnotežje med prepoznavanjem in nerazkrivanjem spolne usmerjenosti in s tem povezane posameznikove specifične situacije ter tako vzpostavljati zaupanje, ki je, kot kažejo tudi tuje raziskave, do javnih institucij razmeroma majhno zaradi preteklih negativnih izkušenj, njihove heteronormativne umeščenosti ali preprosto zaradi strahu pred diskriminacijo.

Viri

- Altman, C. (1999). Gay and lesbian seniors: Unique challenges of coming out in later life. *Siecus Report*, 27(3), 14–17.
- Barker, J. C., Herdt, G., & de Vries, B. (2006). Social support in the lives of lesbians and gay men at midlife and later. *Sexuality Research and Social Policy*, 3(2), 1–23.
- Blando, J. A. (2003). Twice hidden: Older gay and lesbian couples, friends, and intimacy. *Generations: The Journal of the American Society of Aging*, 25(2), 87–89.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Clover, D. (2006). Overcoming barriers for older gay men in the use of health services: a qualitative study of growing older, sexuality, and health. *Health Education Journal*, 65(1), 41–52.
- Cronin, A. (2004). Sexuality in gerontology: a heteronormative presence, a queer absence. V S. O. Daatland, & S. Biggs (ur.), *Ageing and diversity: multiple pathways and cultural migrations* (str. 107–122). Bristol: Policy Press.
- Cronin, A., & King, A. (2014). Only connect? Older lesbian, gay and bisexual (LGB) adults and social capital. *Ageing and Society*, 34, 258–279.
- DIH (2021a). *Objava 1. posnetka iz strokovnega posveta*. Pridobljeno 16. 8. 2021 s <http://www.dih.si/novice/2021/9292>
- DIH (2021b). *Strokovni posvet "Izzivi LGBT 50+ v Sloveniji": predstavitev rezultatov ankete*. Pridobljeno 16. 8. 2021 s <https://www.youtube.com/watch?v=hFEk6ADs7D8>
- Dorfman, R., Walters, K., Burke, P., Hardin, L., Karanik, T., Raphael, J., & Silverstein, E. (1995). Old, sad, and alone: the myth of the aging homosexual. *Journal of Gerontological Social Work*, 24(1/2), 29–44.
- Fenkl, E. A. (2012). Aging gay men: a review of the literature. *Journal of LGBT Issues in Counseling*, 6(3), 162–182.
- Filipovič Hrast, M., Hlebec, V., & Kavčič, M. (2012). The social exclusion of the elderly: a mixed-methods study in Slovenia. *Sociologický časopis*, 48(6), 1051–1074.
- Filipovič Hrast, M., Hlebec, V., & Rakar, T. (2020). Sustainable care in a familialist regime: coping with elderly care in Slovenia. *Sustainability*, 12(20), 1–15.
- Fredriksen, K. I. (1999). Family caregiving responsibilities among lesbians and gay men. *Social Work*, 44(2), 142–155.

- Fredriksen-Goldsen, K. I. (2016). The future of LGBT+ aging: a blueprint for action in services, policies, and research. *Generations*, 40(2), 6–15.
- Frost, J. (1997). Group psychotherapy with the aging gay male: treatment of choice. *Group*, 21(3), 267–285.
- Gabriel, Z., & Bowling, A. (2004). Quality of life from the perspectives of older people. *Ageing & Society*, 24(5), 675–691.
- Gerdina, O. (2020). Merjenje gerotranscendence v Sloveniji: revizija merskega instrumenta. *Družboslovne razprave*, 36(93), 33–56.
- Green, M. (2016). Do the companionship and community networks of older LGBT adults compensate for weaker kinship networks? *Quality in Ageing Older Adults*, 17(1), 36–49.
- Grossman, A. H., D'Augelli, A. R., & Hershberger, S. L. (2000). Social support networks of lesbian, gay and bisexual adults 60 years of age and older. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, 55(3), 171–179.
- Grossman, A. H., D'Augelli, A. R., & O'Connell, T. S. (2001). Being lesbian, gay, bisexual, and 60 or older in North America. *Journal of Gay & Lesbian Social Services*, 13(4), 23–40.
- Guasp, A. (2011). *Lesbian, gay and bisexual people in later life* (raziskovalno poročilo Stonewall). Pridobljeno 31. 12. 2020 s https://www.stonewall.org.uk/sites/default/files/LGB_people_in_Later_Life__2011_.pdf
- Hawthorne, O., Camic, P. M., & Rimes, K. A. (2020). Understanding the structure, experiences and challenges of social support for older lesbian, gay and bisexual people: a systematic review. *Ageing & Society*, 40(2), 282–305
- Heaphy, B. (2009). Choice and its limits in older lesbian and gay narratives of relational life. *Journal of GLBT Family Studies*, 5(1–2), 119–138.
- Hvalič Touzery, S. (2014). Tradicionalne socialne mreže najstarejših ljudi v Sloveniji. *Kakovostna starost: časopis za socialno gerontologijo in gerontagogiko*, 17(1), 3–15.
- Kuhar, R. (2014). Ljubljana: The tales from the queer margins of the city. V J. Evans, & M. Cook (ur.), *Queer cities, queer cultures: Europe since 1945* (str. 135–150). London: Bloomsbury.
- Kuhar, R., & Švab, A. (2014). *Raziskava o pravni podinformiranosti LGBT skupnosti in vsakdanjem življenju gejev in lezbijk*. Raziskovalno poročilo. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Legebtira (2021). *LGBTI starejši*. Pridobljeno 16. 8. 2021 s <https://legebitra.si/ponujamo/lgbti-starejsi>
- Leskošek, V. (2017). Revščina starejših žensk v Sloveniji. *Javno zdravje*, 1(1), 66–73.
- Majerhold, K. (2017). Strokovni posvet »Položaj LGBT-starejših oseb v Sloveniji«. *Narobe*, 27. 12. 2017. Pridobljeno 16. 8. 2021 s <https://narobe.si/strokovni-posvet-polozaj-lgbt-starejsih-oseb-v-sloveniji/>
- McFarland, P. L., & Sanders, S. (2003). A pilot study about the needs of older gays and lesbians. *Journal of Gerontological Social Work*, 40(3), 67–80.
- Meyer, I. H. (2003). Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations: conceptual issues and research evidence. *Psychological Bulletin*, 129(5), 674–697.
- Mozetič, B. (ur.). (2015). *Grmade, parade in molk: prispevki k neheteroseksualni zgodovini na Slovenskem*. Ljubljana: Škuc.
- Perger, N. (2009). *Vsakdanje življenje oseb z nebinarnimi spolnimi in seksualnimi identitetami* (doktorsko delo). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Putnam, R. D. (1995). Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 6(1), 65–78.
- Quam, J. K., & Whitford, G. S. (1992). Adaptation and age-related expectations of older gay and lesbian adults. *The Gerontologist*, 32(3), 367–374.
- Rosenfeld, D. (2002). Identity careers of older gay men and lesbians. V F. Gubrium, & J. Holstein (ur.), *Ways of aging*. Blackwell (str. 160–181). London: Oxford.

- Shippy, R. A., Cantor, M. H., & Brennan, M. (2004). Social networks of aging gay men. *Journal of Men's Studies*, 13(1), 107–120.
- Sobočan, A. M. (2009). Istospolne družine v Sloveniji. *Socialno delo*, 48(1/3), 65–86.
- Statistični urad Republike Slovenije (2020). Pridobljeno 31. 12. 2020 s <https://www.stat.si/statweb>.
- Šadl, Z., & Hlebec, V. (2018) Družinska oskrba ostarelih staršev in spolne razlike v Sloveniji. *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja*, 55(4), 732–761.
- Švab, A., & Kuhar, R. (2005). *Neznosno udobje zasebnosti: vsakdanje življenje gejev in lezbijk*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Takács, J., Kuhar, R., & Tóth, T. (2017). »Unnatural fornication« cases under state-socialism: a Hungarian-Slovenian comparative social-historical approach. *Journal of Homosexuality*, 64(14), 1943–1960.
- Weston, K. (1991). *Between men – between women: lesbian and gay studies. Families we choose: lesbians, gays, kinship*. New York: Columbia University Press.
- Whitford, G. S. (1997). Realities and hopes for older gay males. *Journal of Gay & Lesbian Social Services*, 6(1), 79–95.
- Zaviršek, D., & Sobočan, A. M. (ur.) (2012). *Mavrične družine grejo v šolo: perspektive otrok, staršev in učiteljic*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.